

URIEL HEYD • Türk Milliyetçiliğinin Temelleri

Sebil Yayınevi, 1980 (1 baskı)

*Foundations of Turkish nationalism:
The Life and Teachings of Ziya Gökalp*
© 2016 Uriel Heyd

İletişim Yayınları 3304 • Cemil Meriç Bütün Çevirileri 9
ISBN-13: 978-975-05-3508-6
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Güneş Akkor, Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

URIEL HEYD

Türk Milliyetçiliğinin Temelleri

Ziya Gökalp'in
Hayatı ve Eserleri

*Foundations of Turkish Nationalism:
The Life and Teachings of Ziya Gökalp*

ÇEVİREN *Cemil Meriç*

YAYINA HAZIRLAYAN
Mahmut Ali Meriç

URIEL HEYD 1913'te Köln'de doğdu. Köln Üniversitesi'nde hukuk eğitimi gördükten sonra Doğu araştırmalarıyla ilgilenmeye başladı. 1934'te Kudüs'e göç eden Heyd İbrani Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde eğitimine devam ederek yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. 1939-1940 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde okudu ve Türkçe öğrendi. 1943-1948 yılları arasında Jewish Agency'nin Ortadoğu siyasi şubesinde çalıştı. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla diplomatik göreve başladı ve önce Washington Büyükelçiliği'nde birinci sekreterlik, daha sonra Ankara Büyükelçiliği'nde müsteşarlık yaptı. 1951'de diplomatik görevi bırakarak İbrani Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Aynı üniversitenin Asya ve Afrika Tetkikleri Enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. 13 Mayıs 1968'de Kudüs'te öldü. Heyd'in başlıca eserleri şunlardır: *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp* (Londra, 1950 [*Türk Milliyetçiliğinin Temelleri - Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İletişim, 2023]), *Language Reform in Turkey* (Kudüs 1954), *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615: A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri* (Oxford, 1960), *Revival of Islam in Modern Turkey* (Kudüs, 1968), *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford, 1973).

İÇİNDEKİLER

TANITMA / WYNDHAM DEEDES.....7

Türk Milliyetçiliğinin Temelleri

Önsöz..... 11

BİRİNCİ BÖLÜM

Hayatı..... 15

İKİNCİ BÖLÜM

Gökalp'ten Kalan..... 33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hüküm..... 111

BİBLİYOGRAFYA..... 125

CEMİL MERİÇ 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanisi'nde okudu. Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı, kendi ifadesiyle, "sökmüyor"du. Elazığ'da (1942-45) ve İstanbul'da (1952-54) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak *İnsan*, *Yücel*, *Gün*, *Ayın Bibliyografyası* dergilerinde yazmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı (1946-63), Sosyoloji Bölümü'nde ders verdi (1963-74). 1955'te, gözlerindeki miyopinin artması sonucu görmez oldu, ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. Çeşitli dergilerde yazıları yayımlandı. *Hisar* dergisinde "Fildişi Kuleden" başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'te emekli oldu ve yılların birikimini art arda kitaplaştırmaya girişti. 1984'te, önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi, 13 Haziran 1987'de vefat etti. İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir inceleme idi. *Hint Edebiyatı* (1964) daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967'de çıktı. 1974'ten sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974, 5 baskı), *Umrandan Uygurluğa* (1974, 2 baskı), *Mağaradakiler* (1978, 3 baskı), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Balzac'tan yaptığı çevirilerin ilki 1943'te yayımlandı. Fransız edebiyatından yaptığı çevirilerin yanı sıra, Uriel Heyd'in *Ziya Gökaltıp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (1980), Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson'un *Bati'yı Büyüleyen İslâm* (1983) adlı eserlerini de Türkçeye kazandırdı. İletişim Yayınları Cemil Meriç'in "Bütün Eserleri"ni toplu halde basarken, daha önce yayımlanmamış üç kitabını daha yayımladı: *Jurnal 1* (1992), *Jurnal 2* (1993), *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (1993). "Bütün Eserleri" dizisinde "gözden geçirilmiş yeni baskı"sı yapılan kitaplar ise şunlardır: *Bu Ülke* (1992), *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1994), *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (1995), *Umrandan Uygurluğa* (1996), *Mağaradakiler* (1997), *Kırk Ambar 1 - Rümuz-ül Edeb* (1998), *Kırk Ambar 2 - Letçe-t-ül Hakayık* (2006), *Işık Doğudan Gelir* (2008). Cemil Meriç'in Bütün Eserleri 2013'te yayımlanan *Kültürden İrfana*'yla 12 ciltlik bir külliyat olarak tamamlandı. Cemil Meriç'in "Bütün Çevirileri" kapsamında Balzac'ın *Altın Gözlü Kız*, *Ferragus*, *Otuzundaki Kadın*, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adlı romanları, Victor Hugo'nun *Marion de Lorme* ve *Hernani* adlı oyunları, Maxime Rodinson'un *Bati'yı Büyüleyen İslâm* adlı çalışması ve Thornton Wilder'dan *San Luis Köprüsü* (*Köprüden Düşenler*) isimli eseri İletişim Yayınları tarafından yayımlandı.

• Kitap yayına hazırlanırken çevirmenin özgün çevirisine sadık kalınmıştır.

TANITMA

WYNDHAM DEEDES

W. Deedes, eseri şöyle takdim ediyor:

Türkiye Cumhuriyeti'nin Esas Teşkilat'ını biçimlendiren, Türk devlet adamlarına ilham veren zihniyeti tanımak isteyenler bu kitabı okumalıdır. Ziya Gökalp, Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi kurucularından biri, belki de bu kuruluşta payı en büyük olanıdır. Heyd konusunu çok iyi kavramıştır (kolay bir iş de değildir bu). Modern Türkiye'nin hayatını yakından tanımaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde okumuştur. Türkçesi mükemmeldir. Dilin durmadan değiştiği bu günlerde küçümsenmeyecek bir vasıf.

Heyd'e göre Gökalp orijinal bir mütefekkir değildir. Avrupa tarihi ve kültürü ile derin bir aşinalığı yoktur. Boyuna fikir değiştirir. İleri sürdüğü olayları sık sık fikirlerini destekleyecek şekilde düzenler. Ama bu kusurları Ziya Gökalp'in memleketine yaptığı hizmeti küçültmez. Unutmayalım ki, Gökalp, Türkiye'nin hızla değiştiği bir çağda yaşıyordu. Düşünce ve devlet adamlarından istenilen katı inançlar değil, esneklikti. Gökalp'in Avrupa'dan geniş ölçüde fikirler iktibas ettiği, yaratıcı olmadığı doğrudur. Ona tutarlı bir mütefekkir de denemez. Ama Batı'dan alınan düşüncelerin, âdetle-

rin ve usullerin yurdunun müesseselerine en iyi şekilde nasıl tatbik edileceğini kestirebilecek kadar anlayışlı olduğu da bir vakıa. Şurasını da kaydedelim: Atatürk devrimlerinin en dikkate şayan tarafı “hammadeleri” geniş ölçüde dışarıdan geldiği halde, “bina”nın Türk Milleti’nin zevkine, geleneklerine, yaşayış tarzına uygun olarak içeride yapılmış olmasıdır. Bu “inşa” vetiresinde Gökalp’in rolü hiç de küçük değildir. Üstelik ele aldığı konular, yalnız mahalli, yalnız Türkiye’yi alakadar eden konular değildir.

Fert ve devlet, ferdî teşebbüs yerine devlet teşebbüsü, birçok milletlerden meydana gelen devlet, tek milletin devleti gibi dünya çapında meselelerdir bunlar. Gökalp’in bu konulara ait düşünceleri dikkate layıktır. Ülkesinin birçok müesseselerinde, Altı Ok’ta ifadesini bulan prensiplerde bu düşüncelerin izlerine rastlamaktayız. Türk Milleti’nin bugünkü zihniyetinde aynı düşüncenin akislerini görüyoruz. Nitekim Gökalp’in görüşlerine uygun olarak, Türkiye’de dinle devlet birbirinden ayrılmıştır. Cumhuriyetin kurucuları devrimlerini gerçekleştirmek için iltica kuvvetlerini ortadan kaldırmak ihtiyacını duydular. Bu kuvvetlerin en güçlüsü dindi onlara göre.

Fert, fert olarak ibadetlerinde hürdür ama devlet müesseseleri tamamen din dışıdır (laiktir). Acaba camianın içtimai ve kültürel hayatında İslâm dini kadar derin ve köklü tesirleri olan bir müessesenin ortadan kalkması ne gibi neticeler doğurmuştur? Bence bu sual, gerek Türkiye, gerekse başka ülkeler için son derece mühimdir.

Türk Milliyetçiliğinin Temelleri

Önsöz

Modern Türkiye hakkında birçok kitap yazılmıştır. Ortadoğu'nun başka hiçbir İslâm ülkesi için bu kadar çok kitap yazılmamıştır diyebiliriz.

Atatürk, ülkesinin siyasi, iktisadi, içtimai ve fikrî bünyesinde zecri inkılaplar yapmıştır; bu inkılapların tesir ve neticeleri derinden derine incelenmiştir. Bununla beraber Batı, Kemalist devrimlerin fikrî temelleri hakkında pek az şey bilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tekaddüm eden devrede “Genç Türk”lerin oynadığı rol bilhassa mahrem ve ideolojik yönleri bakımından henüz pek aydınlığa kavuşmuş değildir. Oysa modern milli hareket Türk tarihinin bu kasırgalı on yılında (1908-1918) doğmuştur.

Gökalp, birçokları için Türk milliyetçiliğinin manevi babası, yakın Türk tarihinin önde gelen fikir adamlarından biridir, ama hayatı ve eserleri bugüne kadar hiçbir şümulü ve tarafsız araştırmaya konu teşkil etmemiştir... Türkiye’de Ziya Gökalp hakkında nice kitaplar kaleme alınmıştır, ne var ki, bunların hemen hemen hepsi tarafgiranedir, tenkitçi görüştürten mahrumdur. Türkçede Gökalp’in eserlerinden parça-

larla dostlarının hatıralarından seçmeler buluyoruz. Şapolyo, Gökalp'in nazariyelerini sistemli bir şekilde izah etmediği gibi, kendine ait herhangi bir tenkitçi görüş de serdetmez.

Gökalp'in damadı Ali Nüzhet, hayatının birçok teferruatını açıklar ama eserlerinden pek az bahseder. Hilmi Ziya Ülken, Gökalp'in düşünceleri hakkında birkaç değerli görüş ileri sürer, fakat ne yazık ki, bu konuyu uzun uzadıya inceleyemez.

Ölümünden sonra Türkçe gazete ve dergilerde yayımlanan makalelere gelince, bunlarda Gökalp'in öteden beri bilinen belli başlı düşünceleri ile basmakalıp methiyelerden başka bir şeye rastlanmaz. Bu konudaki tek ilmi eser Türk sosyoloğu Ziyaeddin Fahri'nin kaleme aldığı Fransızca kitaptır. Fındıkoğlu, bilhassa Gökalp'in Fransız sosyologlarına olan borcunu belirtir. (Daha çok Türk ailesi ve Türk ailesinin tekâmülü ile ilgili meselelerde.)

Avrupalı müsteşrikler, Gökalp'in yazılarından parçalar çevirmişlerdir (M. Hartmann, R. Hartmann, A. Fischer). Hayatı ve eserleri hakkında kısa makaleler de yazılmıştır (E. Rossi, J. Deny). Ama bu bilginler Gökalp'in nazariyelerinin ancak bir kısmını incelemişlerdir, hem de umumi ve muhtasar olarak. Gerek M. Hartmann'ın makaleleri, gerekse Muhiddin'in modern Türkiye'deki kültür akımları hakkındaki Almanca eseri yazıldığı zaman Gökalp henüz edebi faaliyetinin ortasında bulunuyordu.

Rossi'yle Deny de Gökalp'in çeşitli dergilerde yayımlanan ve kitap halinde toplanmayan 200'den fazla makale ve şiirini görmemişlerdir.

Bu kitapta Gökalp'in hayatı ve eserlerini –belli ölçüler içinde– sistemli olarak ve tenkitçi bir gözle incelemeye çalıştık.

Konumuz modern Türk milliyetçiliğinin nazariyecisi olarak Gökalp'tir.

Gökalp'in eski Türkler ve eski Türk medeniyeti hakkında tarihî araştırmalarına sadece devrinin meselelerine temel teşkil ettikleri ölçüde temas ettik; hem ele aldığımız konuların sınırları, hem de bu araştırmaların ilmî mahiyetleri hakkında şüphelerimiz sebep oldu buna. Nazari sosyoloji ile ilgili çeşitli makaleleri de dikkate almadık, bu sahada da Ziya Gökalp'in pek orijinal tarafı yoktur. Gökalp, Batı –bilhassa Fransız– sosyologlarının nazariyelerini benimsemiş ve yorumlamıştır.

Bu itibarla sosyolojik nazariyelerini aydınlatmaya yarayan bazı temel kavramları izah etmekle yetindik, öyle yapmasak siyasi, dinî, kültürel fikirleri tam olarak anlaşılmazdı. Buna mukabil, Gökalp'in dinî düşüncelerine büyük yer verdik. Türk yazarları bu konuya –belki de siyasi sebeplerden dolayı– laf olsun diye temas ederler.

Umumiyetle şu noktaya da dikkati çektik: Modern Türk devriminin dinî yönleri bugüne kadar ciddi olarak incelenmemiştir. Gökalp'in İslâm dini karşısında davranışı, bu dinin Türk hayatındaki yeri ile ilgili düşünceleri, gerek modern Türkiye'deki dinî gelişmeyi, gerek İslâm dünyasındaki umumi laikleşme cereyanını anlamak bakımından çok önemlidir.

Gökalp'in yazıları daha çok makale ve şiir halindedir. Kitaplarının çoğu da daha önce dergilerde yayımlanmış yazıların toplanmasıyla vücuda gelmiştir. Bütün bu yazıları, düşüncelerini meydana çıkaracak şekilde ayıklamak ve mümkün mertebe tutarlı bir düşünce sistemi halinde takdim etmek lazım gelir.

Böyle bir çalışma Gökalp'in düşüncelerinin, hayatının çeşitli devrelerinde nasıl sık sık değiştiğini ve bu düşüncelerin iç tezatlarını ortaya koymaktadır.

Kitabımızın belli başlı amaçlarından biri de, Gökalp'in mütefekkir olarak gelişme istikametini göstermektir. Bunu ya-

parken Őimdiye kadar kâfi derecede aydınlatılmayan tarihi bir meseleye de ışık tutmuş oluyoruz: Atatürk hareketi hangi ölçüde “İttihat ve Terakki” komitesinin devamıdır ve Jön Türklerin fikriyle bugünkü Türk Cumhuriyeti’nin resmî ideolojisi (Kemalizm) arasında ne gibi bir münasebet vardır. Gerek sosyologlar, gerek siyasi ilimler üzerinde çalışan talebeler Gökâlp’in eserlerinde bir Doğu toplumunda modern milliyetçi düşüncenin dikkate Şayan bir örneğini bulacaklardır.

Son zamanlarda ispat edildi: Milliyetçilik üzerindeki araştırmalar mukayeseli bir metot takip etmelidir, ancak dünyadaki çeşitli milliyetçilerin mukayesesi ciddi bir değerlendirme yapmamızı mümkün kılacaktır.

Modern çağdaş hayatın bu çok önemli olayına, öyle ümit ediyoruz ki; bu monografi mütevazi bir katkıda bulunacaktır. Kitabımız önce İbranice olarak yazılmış ve Kudüs’teki İbrani Üniversitesi tarafından filoloji doktorası tezi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye dışında hazırlandığı için Gökâlp hakkındaki Türkçe yazılmış bütün eserleri görmek mümkün olmadı. Gökâlp’in dağınık yazılarından yayımlanmış bütün kitapları, belli başlı makalelerinin hemen hepsi (*Küçük Mecmua*’da ve diğer önemsiz dergilerdeki bazı yazılar müstesna) gözden geçirildi.

Gökâlp’in birçok kitapları ve Darülfünun’daki ders notlarından birçoğu henüz basılmamıştır.

Bu eserlerin neşri ve hayatta olan bazı dostlarının biyografik çalışmaları, Gökâlp’in hayatı ve eserleri üzerine daha çok ışık serpecektir.

U.H.

Londra, Ekim 1947